

A két mondat között nem mellérendelt viszony van, hanem ALÁRENDELTE, mert *ezek a mondatok nem egyenlőrangúak*. A második mondat az elsőnek értelmét egészíti ki, ezért az első mellett csak mellékes jelentősége van. Az ilyen mondatot MELLÉKMONDATNAK nevezzük. A fő- és mellékmondatokból álló összetett mondatok között *függő* (alárendelt) viszony van, és az ilyeneket ALÁRENDELTE MONDATOKNAK nevezzük.

A mellékmondatra kérdezni lehet. A mellékmondatokkal valamely kérdésre felelhetünk.

III. Összefoglalás. Az összetett mondatok több, egymással összefüggő egyszerű mondatból állanak, amelyeket legtöbbször vesszővel választunk el egymástól.

Az összetett mondatok egyes mondatai kétféle viszonyban lehetnek egymáshoz: u. m.

1. Mellérendelt a viszony, ha egyes mondatai nem függnék egymástól, nem kiegészítő részei egymásnak, hanem egymással egyenlő rangúak. (Főmondatok.) Pl. Beszélni ezüst, hallgatni arany.

2. Alárendelt a viszony, ha az egyik csak kiegészítő része a másiknak. Pl. Nem mind arany, (mi?) ami fénylik.

Az összetett mondatnak azt a mondatát, amelyet az alárendelt mondatból kiegészítünk, főmondatnak, azt pedig, amelyik a főmondatot kiegészíti, mellékmondatnak nevezzük.

A mellékmondat gyakran beilleszthető a főmondatba valamely mondatrészül. Ilyenkor az összetett mondat egyszerű bővített mondatká válik. Pl. Nem mind arany, ami fénylik. Összetett mondat. Nem mind arany a fénylő. Egyszerű mondat.

Gyakorlat. Írjátok le tollbamondás után a következő mondatokat és állapítsátok meg, szerkezetük szerint milyen mondatok:

Három árva sír magában, elhagyott, sötét szobában. Síma tükrén a piros sugárok, mint megannyi tündér, táncot jártak. Ahol állok, ahol megyek, mindenütt csak feléd nézek. Káka tövén költ a ruca, jó földben terem a búza. Nem akarta, hogy a nap sugára, megbotolják habjai fodrába. Elmentek, itt hagytak, nem is jönnek vissza. Felpattan a számarra, hazafelé vágat, de már későn érkezett, csak holttestet láthat. Isten e földet tán külön teremtetten, s mint egy selyemkendőt ide terítette, gyönyörködni benne.

1941. február 4. hete.

Földrajz.

V. OSZTÁLY.

A tanítás anyaga: A szárazföld felszínének változásai.

Nevelési cél: A természet alkotó munkája.

I. Előkészítés. a) Számonkérés. A múlt órán végzett anyag felújítása és számonkérése.

b) Célkitűzés. A körülöttünk lévő szárazföld is változik. Beszéljünk ma arról, milyen természeti erők változtatják a Föld felszínét.

II. Tárgyalás. a) A víz munkája. Síkság és hegység egyaránt változásnak vannak alávetve. Semmi sem állandó a Földön, mert a romboló belső erők munkájához külső erők is társulnak és együttesen alakítják a Föld felszínét. A külső elemek közül különösen a víz és a szél vesz részt a térszín megváltoztatásában.

A lehulló csapadék egy része mint *folyó* a felszínen folyik tovább, más része pedig elpárolog, felszáll a levegőbe, hogy más vidékre jutva ismét lecsapódjék. A csapadék harmadik része azonban a talajba szivárog, hogy onnan mint forrás újra felszínre törjön és a lejtősödés irányában megindulva, eljusson a legmélyebb helyre, vagyis a tengerbe. A vízfolyás neve nagysága szerint csermely vagy ér, patak, folyó és folyam.

A folyóvizek munkája a térszíni formákat erősen módosítja. Ugyanis minél nagyobb valamely folyó vízbősége és minél meredekebb lejtőn folyik le, annál rombolóbb munkát végez.

A legtöbb csapadékot a hegyek kapják. Fentről a magas hegységekből zúgva, tajtékozva rohannak alá a bővízű hegyipatakok s útközben minden törhető, szakítható magukkal sodornak. Ez a fiatalos hév azonban csak addig tart, míg meredek lejtőn futnak alá, de mikor szelídebb dombvidékek lankás felszínére érnek, azonnal megcsendesülnek. Lent aztán a patakok folyókká egyesülnek, mindig több-több kisebb folyót vesznek magukba, végre folyamokká dagadnak és lomha hömpölygéssel érik el a tengert.

A hegyipatak nagy ereje szikladarabokat, görgetegeket ragad magával, majd a hegyek közül kijutva, a súlyosabb tárgyakat a hegyek lábainál lerakja. Innen kezdve már csak könnyebb hordalékot sodor magával, s ahogyan sodra gyengül, olyan sorrendben rakja le a magával hozott kavicsot, durva homokot, finom homokot és iszapot. A tengerbe már a legtöbb folyó csak lebegő iszapot és feloldott anyagot szállít.

Ahol a folyam a tengerbe ömlik, azon a helyen annyira megcsendesedik lomha folyása, hogy szinte állani látszik. Ez az oka, hogy itt a magával hozott könnyű hordalékot is mind lerakja, ezzel medrét elzátonyosítja. A zátonyok között a folyó több ágra szakad, az ilyen torkolat a delta. (Duna, Nilus-torkolat.)

A folyóvíz vajú munkájának eredménye a völgy. Ennek alakja a víz romboló erejétől függ. Így tehát a felső szakaszon a völgy keresztmetszete V alakot mutat, míg a középső és alsó szakasz völgyei teknő alakúak.

A talajon beszivárgó víz a föld alatt is munkát végez. Különösen ki van téve a víz munkájának a mészkőhegység, mert a mészkő igen könnyen oldódik, úgyhogy éppen a víz

nagy üregeket tud vájni. A mészkőhegységek teteje rendesen kopár, azaz karsztos jellegű. A karsztos tájékon a patakok rövid futás után eltűnnek a sziklák üregeiben és azután a hegy belsejében folynak tovább. A földalatti csatornák üregei az oldás folytán egyre bővülnek, végre kiterjedt folyamrendszert alkotnak. Ha ezekből eltűnik a víz, szárazon marad a földalatti üreg, vagyis a *barlang*. Hazánk barlangjai szintén így keletkeztek. (Aggteleki, dobsinai).

Ha a barlangok boltozata idővel beszakad, a hegyben hatalmas hasadék támad. (Tordai hasadék és Kazán-szoros.)

Meredek hegyoldalakon gyakran történik, hogy a hótakaró hirtelen megmozdul és hógörgeteggé növe, mint pusztító lavina zudul alá a völgybe.

Ahol a hegyek hótakarója jéggé keményedett, ott is előfordulhat ugyan lavinaszerű csuszamlás, de ez sokkal lassabban, többnyire észrevétlenül vagy feltűnés nélkül történik. Az ilyen mozgó jégmező neve gleccser vagy jégár. A jégárak csuszamlás közben óriási erővel súrolják a sziklákat. Maga a jég puhább ugyan, mint a szikla, de a magával cipelt szikladarabok segítségével mégis nagy rombolásra képes.

b) A szél munkája. Nemesak a víz alakítja a Föld felszínét, a szél is résztvesz ebben a romboló és építő munkában.

A kőzetek felső részét a vízen kívül a nap és a fagy is porlasztja. A szárazföldek felszínén tehát mindenütt van aprószemű homok vagy finom por, amit a szél felkap és magával sodor. Bár a szél ereje látszólag sokkal gyengébb, mint a vízfolyásoké, viszont sokkal nagyobb kiterjedésű területeket súrol, mint a víz és jégár együttevée.

Tudjuk, hogy a magas hegyekből lerohanó folyók sok homokot szállítanak le az alföldek szélére. Itt a felhalmozott homok csakhamar megszárad, aztán a szél játékszerévé lesz. Hazánkban a Duna és a Tisza hajdan igen sok homokot hordott az Alföld szélére. Az állandó szélfúvás idők folyamán hatalmas buckasorokat épített föl a Duna hordalékából a Kiskunságban, a Bodrog mellékfolyóinak hordalékából pedig a Nyírségben. De a szél ereje nem merül ki csupán abban, hogy a homokot egyik helyről a másikra cipeli. Még arra is képes, hogy a magával röpitett homokszemekkel a kemény sziklát súrolja, esiszolja. Olyanforma a szél súroló koptatása, mint mikor az ember a tenyerében dörzsölő papírt tart és azzal esiszolja a kemény tárgyak felszínét.

A málás útján keletkezett finom por szintén felkap a levegőbe és ott a szél szárnyán tova száll. Magától értetődik, hogy a könnyű por sokkal messzebb eljut, mint a súlyosabb homok, de valahol ez is leszáll és felhalmozódik. Ha nedves vagy füves helyre jut, ott megtapad és helyben marad. Így keletkezett Alföldünkön az ú. n. sárgaföld vagy *löss*. Hazánkban a löszréteg vastagsága sok helyen a 10–20 métert, Títel

mellett az 50 métert is eléri. Kínában pedig a Hoanghó (sárga folyó) mellékén néhol többszáz méter magasságú lősz-lerakodást találtak.

A Föld felszínét a belső erők tették annyira változatossá. Ezzel szemben a külső erők végcélja az egyenetlenségek megszüntetése. A víz, a jég és szél munkája tehát egyaránt arra irányul, hogy a térszín kiemelkedéseit koptassák és az elhordott anyaggal a felszín mélyedéseit betöltsék.

III. Összefoglalás. Hogyan változtatja meg a felszínt a víz? Mi jellemzi a folyók felső, közép- és alsó szakaszát? Hogyan keletkezik a delta? Hányféle a völgy? Milyen alakú a völgyképződés a folyó felső szakaszán, milyen a középfolyásánál? Hogyan keletkezik a barlang? Hol vannak hazánkban híresebb barlangok? Mi a karszt?

Mi a lavina? Mi a gleccser? Hogyan keletkeztek a tengerszemek? Hol keletkeznek jéghegyek?

Hogyan került a síkságok homokja mai helyére? Honnan származik a Kiskunság, honnan a Nyírség homokja? Mi a lősz és hogyan képződik? Stb.

1941. február 4. hete.

Történelem.

VI. OSZTÁLY.

A tanítás anyaga: Csonka-Magyarország.

Nevelési cél: Legközelebbi multunk ismerete.

I. Előkészítés. a) Számonkérés. A világháborúról tanultak felújítása és számonkérése.

b) Célkitűzés.

II. Tárgyalás. a) Küzdelmünk a létért. Trianon után nemzetünk magára hagyatva és ellenségek gyűrűjébe zárva, szomorú helyzetbe került. Egykori fegyveres barátaink szinte védtelenül, ellenségeinknek kiszolgáltatva, távol voltak tőlünk. Gyűlölködő szomszédaink pedig — még megcsónkítottságunkban is félve tőlünk, — újabb szövetséget kötöttek ellenünk (kisantant). Az egymást elég gyakran felváltó kormányokra igen nehéz munka várt. A megszállott területekről kiüldözött magyar testvéreink ezerszámra menekültek át a csonka hazába; pénzünknek értéke igen mélyre zuhant és az állam csőd előtt állott. De nemzetünk életeréje nem sorvadt el. Már a Trianont követő évben (1921) lelkes magyar önkéntes csapatok fegyverrel csaptak össze a Nyugat-Magyarországot megszálló osztrákokkal és ellenállásukkal elérték azt, hogy Sopron és környéke népszavazás útján visszakerült az anyaországhoz (1922 jan. 1.). A hű város a „civitas fidelissima“ büszke jelzót kapta. A megállapodást tartalmazó velencei egyezmény előmunkálataiban Magyarország már érezhette az igazságot követelő olasz nemzet jóakarátát.